

UDC [94:327](47+520)“1925/1938”

TURKISH CONSULATE IN ODESA (1925–1938)

L. Vovchuk

PhD (History), Associate Professor

Department of International Relations and Foreign Policy

Petro Mohyla Black Sea National University

10, 68 Desantnykiv Str., Mykolaiv, 54003, Ukraine

luda_vovchuk@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7201-1388

The article is devoted to the activities of the Turkish Consulate in Odesa during 1925–1938. It is the first attempt of its kind to highlight the key aspects of this topic, as there is no such work to date. Ukrainian-Turkish relations have a long and centuries-old history. They had both ups and downs. Turkey was one of the first countries to recognize the Ukrainian People's Republic and establish diplomatic relations with it. Turkey was among the first to express its desire to sign the “Treaty of Friendship and Fraternity” with Soviet Ukraine, which became the basis for the intensification of diplomatic, trade-economic, cultural, and scientific relations between the countries. In 1925, the Turkish government, taking into account the strategic location of the city of Odesa, opened its consulate here, which was located in the house of the Tolstoys family (19 Gogol Street). The consular staff of the Odesa consulate consisted exclusively of citizens of Turkey who were career diplomats; representatives of the administrative and technical staff were citizens of both Turkey and Soviet Ukraine; the service staff actually consisted of residents of the city. However, despite the constantly emphasized friendship in relations between the USSR and Turkey, the Turkish consulate and its employees found themselves under the close supervision of the Soviet special services, which considered any actions of representatives of

---

© 2023 L. Vovchuk; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

this consular institution as espionage. In order to be fully effective, the special services recruited representatives from both consulate employees and persons who were in contact with the consul. And after the consulate was closed, the process of “cleaning” them began. Among them were the secretary of the consulate V. Kanshyn, the teacher of the Russian language for foreign consuls operating in Odesa P. Feldman-Brown, the courier Khalil Belial, the spouses Iliia and Biana Ichaldzhyk, who worked in the consulate as a teacher of the Russian language and a nanny for the child of the Turkish consul Malkos Ali-Riza.

Keywords: consulate, consul, Turkey, Ukraine, Odesa, USSR

Л. А. Вовчук

ТУРЕЦЬКЕ КОНСУЛЬСТВО В ОДЕСІ (1925–1938 рр.)

Вступна частина

Українсько-турецькі відносини мають багатовікову історію, у якій були як злети, так і падіння. Туреччина була однією з перших держав, яка визнала Українську Народну Республіку та встановила з нею дипломатичні відносини. Починаючи з 1918 р., до Києва були направлені Надзвичайний і Повноважний Посол Ахмед Мухтар-бей і консул Ахмед Ферід-бей, а у Стамбулі свою діяльність розпочала дипломатична місія УНР, інтереси якої представляв Надзвичайний і Повноважний Посол О. Лотоцький, який доклав значних зусиль для подальшого розвитку двосторонніх українсько-турецьких відносин [Мхитарян 2012, 148–149]. Туреччина була й серед перших, хто виявив бажання підписати “Договір про дружбу та братерство” з радянською Україною, який став основою активізації дипломатичних, торговельно-економічних, культурних і наукових зв’язків між країнами.

Історіографічний огляд. Упродовж останніх років серед вітчизняних дослідників спостерігається зростання інтересу до вивчення діяльності іноземних дипломатичних і консульських представництв на теренах сучасної України упродовж 1920–1930-х рр. Маємо роботи, що розкривають окремі аспекти діяльності консульських установ Німеччини, Польщі, Італії, Японії в радянській Україні. Однак жодної праці, яка б висвітлювала діяльність Турецького консульства в Одесі протягом 1925–1938 рр., нами не виявлено. Проте коротка інформація про відкриття та діяльність консульства міститься в оглядовій статті [Vovchuk 2023a] і тезах [Vovchuk 2022] Л. Вовчук.

Авторкою було знайдено лише одну наукову статтю – С. Піскульова та В. Черницького, де на тлі репресій проти театральних діячів провінції в добу Великого терору 1937–1938 рр. є згадка про Турецьке консульство в Одесі крізь призму причетності актора С. Галіцина до зв'язків Турецького консульства з В. Каншиним і, як наслідок, до ведення ним шпигунської діяльності на користь польської розвідки [Піскульов, Черницький 2009].

Загальні аспекти українсько-турецьких двосторонніх зв'язків досліджуваного періоду можна знайти у працях Н. Мхитарян [Мхитарян 2012], М. Несюка і Н. Ксьондзика [Nesuk, Ksiondzyk 1996], І. Чернікова [Tchernikov 2003], О. Купчика [Kupchik 2011], О. Заляєва [Zalyaev 2021], а також Тургута Керема Тунджела та Айшегюль Айдінгюн [Tuncel, Aydingün 2018]. Окрім того, про підписання та ратифікацію українсько-турецького договору “Про мир та братерство” від 2 січня 1922 р. згадує у своєму дослідженні І. Матяш [Матяш 2020].

Джерельна база дослідження представлена документами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління в Києві, де наявні документи щодо підписання між УСРР і Туреччиною договору “Про дружбу та братерство”; документами Галузевого держархіву Служби безпеки України (Київ), де міститься розпорошена інформація щодо складу консульства Туреччини в Одесі й агентурної роботи радянських спецслужб, а також слідчі справи з державних архівів Одеської та Миколаївської областей, які становлять основу нашого напрацювання. Незважаючи на можливу фабрикацію слідчих справ, у них містяться важливі біографічні дані щодо окремих співробітників консульства Туреччини в Одесі.

Як бачимо, історія Турецького консульства в Одесі перебуває серед практично не досліджених проблем українсько-радянсько-турецьких відносин, що спонукало авторку, ґрунтуючись на вказаній джерельній базі, звернутися до зазначеної проблеми. *Метою* наукової розвідки є реконструкція становлення, діяльності та закриття Турецького консульства в Одесі в 1925–1938 рр. У розрізі згортання діяльності консульської установи авторка прагне показати долі працівників консульства в жорнах сталінської репресивної машини.

Становлення українсько-турецьких відносин і відкриття Турецького консульства в Одесі

16 березня 1921 р. РСФРР підписала з урядом Великих національних зборів Туреччини на чолі з Мустафою Кемалем (утворений у квітні 1920 р.) “Договір про дружбу і братерство” (“Московський договір”), основою якого стала фінансова та військова допомога більшовицької Росії новоствореному уряду Туреччини в боротьбі з Грецією [Матяш 2020, 141]. Підписання договору сприяло активізації дипломатичних зв’язків між країнами.

11 квітня 1921 р. (О. Купчик помилково вказує 14 квітня [Курчак 2011, 86], але в документі дата виправлена на 11 квітня) Турецьке посольство в Москві, яке там розміщувалося з 18 лютого [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 680, арк. 2, 5], заявило, що Ангорський уряд бажає розпочати переговори з українським керівництвом для укладання подібного договору та низки конвенцій. Місцем майбутніх переговорів мав стати Харків [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 680, арк. 8]. Для уряду Туреччини встановлення добросусідських відносин з УСРР було надзвичайно важливим з огляду на блокаду та часткову її окупацію країнами Антанти, що становило загрозу втрати національної незалежності та державності [Мхитарян 2012, 149].

22 липня 1921 р. турецький посол у Москві Алі Фуад-паша дістав згоду українського уряду відправити до Ангори (Анкари) делегацію для обговорення майбутнього переговорного процесу з підписання нормативно-правової бази двосторонніх відносин [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 680, арк. 18]. Важливим кроком на шляху укладання договору було підписання між УСРР і Туреччиною 17 вересня 1921 р. конвенції “Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих” [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 680, арк. 96–99]. І в цьому разі варто було визначитися з пунктами повернення громадян. Українська сторона спочатку пропонувала Одесу, але її за політичними мотивами було відхилено турецькими представниками. Українська делегація запропонувала Маріуполь і Таганрог, але Туреччина наполягала на Новоросійську і Туапсе (були відхилені, оскільки розташовувалися за межами УСРР) [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 680, арк. 59–60]. Після низки зустрічей турецька сторона все ж згодилася на Одесу як репатріаційний пункт.

Для активізації підписання основного договору в Туреччині розпочало свою роботу українське представництво, яке очолив член уряду УСРР, командувач збройних сил України та Криму М. В. Фрунзе, призначений на цю посаду 10 жовтня 1921 р. [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 680, арк. 72а–зв.]. Результатом переговорного процесу стало підписання 2 січня 1922 р. договору “Про дружбу та братерство” між УСРР та Туреччиною [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 86, арк. 40–41] (Анкарський договір). 23 червня 1922 р. в Харкові у приміщенні НКЗС УСРР о 15-й годині відбувся обмін ратифікаційними грамотами договору [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 628, арк. 222]. Договір мав безстроковий характер [Мхитарян 2012, 151].

На прийомі на честь підписання договору голова Великих національних зборів Туреччини, а пізніше її перший президент, Мустафа Кемаль (Ататюрк), продовжуючи думку Юсуфа Кемалєбея про близькість України й Туреччини, наголосив: “Можна сказати, що Україна і Туреччина дві суміжні країни. Звернемо свої погляди на північ – там море, однак, якщо уявити собі на хвилину, що його немає, ми тоді побачимо, що Туреччина і Україна – найближчі одна до одної країни. Так само близька дружба між народами цих двох країн... Дружба між українським і турецьким народами, підкріплена нині українсько-турецьким договором, постійна, збереження і розвиток цієї дружби принесе найпозитивніші результати не тільки нашим двом країнам, але і всім пригнобленим народам” [Мхитарян 2012, 150].

Цікаво, що ця подія певною мірою стала визначною і в питанні з’ясування тогочасних німецько-турецьких відносин. Після проведення церемоніальної процедури Надзвичайний і Повноважний Посол Ангорського уряду Різа-Нур-бей, який ще деякий час перебував у Харкові, зустрівся 30 липня 1922 р. з німецьким уповноваженим в Україні Гаєм, який власне й був ініціатором цієї зустрічі з метою налагодження двосторонніх зв’язків з Туреччиною, що були втрачені після закінчення Першої світової війни [ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 81, арк. 46, 50].

Після підписання репатріаційної конвенції, у 1922 р. в Одесі було створено Репатріаційну місію Туреччини. Місія складалася з двох осіб: уповноваженого представника Лютфі-Ікрі та секре-

таря Ізмаїла Шарат-Едіна. Обидва були корінними турками, перший із Константинополя, а другий з Батума. В одеських чекістів до місії не було жодних претензій, оскільки обидва в “контрреволюції помічені не були”, а в діяльності місії “жодних ненормальностей не спостерігалось” [Vovchuk 2023a, 164].

На початку червня 1925 р. уряд Туреччини з огляду на стратегічну важливість Одеси відкриває тут своє генеральне консульство [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 23]. Щодо цього радянська преса повідомляла: “В Одесі організувалося турецьке консульство. Головною метою цього консульства є поширення торговельних сполучень між Турцією та СРСР” [В Одесі організовано турецьке консульство 1925]. Попередні твердження про відкриття консульства в 1922 р. [Вовчук 2022], які ґрунтувалися на альбомній справі ГДА СБУ [ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 886, арк. 74], є помилковими (найімовірніше, українські контррозвідники пов’язали створення консульства з початком роботи турецької репатріаційної місії). Нові дані, здобуті з різних джерел, однозначно свідчать на користь 1925 р. як дати започаткування консульської інституції.

Консульство розташовувалося на вулиці Гоголя, 19 (мал. 1). Будинок було побудовано в 1880 р. у стилі еkleктики та історизму (архітектор Ф. В. Гонсировський) як прибутковий будинок родини Толстих, і належав він графині Олені Григорівні Толстій. Цікаво, що на початку ХХ ст. в будинку розміщувалося консульство Швейцарії [Одеса. Вулиця Гоголя...].

З 1934 р. радянсько-турецькі відносини почали погіршуватися. Особливо це стало помітно після підписання Конвенції про статус проток, або Конвенції Монтре (20 липня 1936 р.). Прихід до влади в Туреччині в 1937 р. Джелала Баяра не сприяв покращенню відносин з Москвою, незважаючи на те що 8 жовтня того ж року Туреччина підписала з Радянським Союзом угоду про торгівлю і мореплавання та угоду про комерційні платежі. Напередодні Другої світової війни розбіжності та суперечки між Москвою та Анкарою вже були цілком очевидні. Проблема чорноморських проток та активізація турецьким урядом відносин із західним світом лише посилили стагнацію радянсько-турецьких відносин [Kaygusuz, Rijov 2017, 111].

а

б

Мал. 1 а–б. Будівля Турецького консульства в Одесі на вул. Гоголя, 19
(фото кінця XIX ст., автор невідомий; і 2016 р., автор ArtemKo.
Джерело: <http://wikimapia.org/>)

Погіршенню дипломатичних відносин між країнами сприяло скорочення в 1938 р. урядом СРСР своїх консульських установ у Туреччині [Sen 2006, 104]. Для досягнення паритету в цьому питанні Туреччина на вимогу радянського уряду мала скоротити чисельність своїх консульств на території СРСР. Така політика була продиктована бажанням зменшити присутність іноземних дипломатів в СРСР. Як зазначав посол Німецького Райху в СРСР Вернер фон дер Шуленбург, “радянський уряд у цей момент досить наляканий, бачить скрізь шпигунів, убивць і диверсантів, а іноземні консульства він вважає осередком всіх цих злочинів” [Vovchuk 2023b, 211]. Тому в березні 1938 р. турецький уряд заклав своє консульство в Одесі [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 121 зв.].

Персонал консульства

Першим очільником Турецького консульства в Одесі в 1925 р. був призначений Мюніф-бей, який прибув до України 4 червня 1925 р., а віцеконсулом – Дервіш-бей, що з’явився в середині травня [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 23; Турецкое консульство в Одессе 1925].

Останній після прибуття відразу зробив декілька заяв про важливість розвитку торговельних відносин між Туреччиною та СРСР і запевнив, що “турецькі купці дуже цікавляться можливістю економічних зв’язків з СРСР”, консульство, зі свого боку, “постарається встановити тісні відносини з місцевими господарчими організаціями”. Його слова підтвердив генеральний консул Мюніф-бей, який у своїх інтерв’ю радянській пресі 4 червня 1925 р. зазначав, що “головним завданням організації в Одесі турецького консульства є зміцнення та розвиток торговельних відносин між Туреччиною та СРСР”. Отже, основним завданням генконсульства було насамперед сприяння розвитку торговельно-економічних відносин між Туреччиною та УСРР, які протягом 1920-х рр. характеризуються своєю інтенсивністю [Vovchuk 2023a, 172].

Наступниками Мюніфа-бея були Кіяміль Мумтаз-бей (1929–1930 рр.), Фауд-Іззет-бей (1930–1931 рр.; можливо, діяв до 1932 р.), Субхі Хаїр-бей (1931–1933 рр.) [Vovchuk 2023a, 174].

Однією з найяскравіших фігур дипломатичного корпусу Туреччини в Одесі другої половини 1920-х років був віцеконсул

Селім Сарпер – майбутній міністр МЗС Туреччини, який упродовж 1928–1929 рр., а згодом у 1935–1937 рр. служив в одеському консульстві.

Мал. 2. Селім Рауф Сарпер
(джерело: [Rauf Selim Sarper])

Селім Рауф Сарпер (14 червня 1899 року – 11 жовтня 1968 року) – уродженець Стамбула, виходець з родини високопоставленого чиновника Асада Рауфа. Селім Сарпер був яскравим прикладом тогочасного професійного дипломата (**мал. 2**). Закінчивши в 1918 р. середню школу в Німеччині, вступив на юридичний факультет Берлінського університету, де здобув ступінь бакалавра. Протягом 1922–1923 рр. навчався на юридичному факультеті Університету Анкари. Володів німецькою, французькою та англійською мовами. Здобувши університетську освіту, працював учителем французької мови в середній школі міста Адани, на півдні Туреччини (1923–1924 рр.). У 1925 р. став секретарем Східного суду незалежності, а в 1927 р. почав працювати перекладачем у Міністерстві закордонних справ Туреччини.

З 1928 р. розпочалася його дипломатична кар'єра в СРСР, і першим місцем призначення стала Одеса (1928–1929). Надалі працював третім секретарем Посольства Туреччини в Москві (1929–1931), заступником глави кабінету МЗС Туреччини, другим секретарем Посольства Туреччини в Москві (1931–1933). Упродовж 1933–1944 рр. перебував на консульських посадах у Комотіні (Греція; 1933–1935), Одесі (1935–1937) та Берліні (1937–1938); начальник 2-го відділу (1938–1939); заступник секретаря посла в Бухаресті (1939–1940).

Протягом 1940–1944 рр. обіймав посаду директора урядового агентства друку та інформації, відповідав за управління офіційною пропагандою та інформацією Турецької Республіки.

У 1944 р. Селім Сарпер повернувся на дипломатичну роботу: представляв інтереси Туреччини, будучи Надзвичайним і Повноважним Послом в СРСР (1944–1946) та Італії (1946–1947), Постійним представником Туреччини при ООН (1947–1957), НАТО (1957–1960). Протягом 1960–1962 рр. був міністром закордонних справ Туреччини. У 1960-х роках двічі обирався до Великих національних зборів [Selim R. Sarper'in Özgeçmişi; Sarper Selim. Diplomat und Politiker].

У лютому 1934 р. турецьким консулом в Одесі значиться 60-річний Рауф Хайрі-бей. За посадою від був генеральним консулом, але в Одесі працював консулом. Виконував покладені на нього функції до 1937 р. До цього протягом тривалого часу обіймав консульські посади на італійських островах Дідеканер, у Греції, Варшаві, представляючи інтереси Туреччини. За три роки до призначення в Одесу безпосередньо працював у МЗС. Дуже добре володів французькою мовою, на розмовному рівні – італійською. Рауф-Хайрі-бей був яскравим представником дореволюційної турецької аристократії. Перебував у шлюбі з донькою султана, а на початку 1930-х рр., як стверджувала радянська контррозвідка, мав позашлюбні стосунки із племінницею [ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 886, арк. 72].

Практично беззмінним віцеконсулом був Зеккі Джаміль-бей (1930–1935 рр.), який упродовж 1926–1930 рр. перебував на посаді канцлера консульства Туреччини [ДАМО, Ф. Р-5859, оп. 2, спр. 1219, арк. 19, 63; Піскурьов, Черницький 2009, 90; Vovchuk

2023а, 174]. Працював у Турецькому консульстві в Батумі (8 місяців 1923 р.), був чиновником у МЗС Туреччини. Добре володів французькою, німецькою мовами і трохи російською.

Вицеконсулом при Рауфу Хайрі-беї був Тургуло, який у 1935 р. виїхав до Туреччини, а на його місце прибув знову Селім Сарпер, який пропрацював до весни 1937 р.

У квітні 1937 р. новим і останнім турецьким консулом став Малкос Алі-Різа (у документах ГДА СБУ зустрічається як Малькос Алеріза), який діяв до закриття консульства в Одесі (березня 1938 р.). У слідчих документах серед консульських працівників згадуються також Амді-бей і Малкоч-бей Ефенді, але на сьогодні інформації про них немає [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 12]. За свідченням секретаря консульства В. Каншина, про якого мова буде йти далі, упродовж 1927–1935 рр. у Турецькому консульстві змінилося близько 6 очільників [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 23].

Окрім консула, в одеському представництві Туреччини діяли й представники адміністративно-технічного та обслуговувального персоналу. Зокрема, у складі консульства був секретар консульства, і цю посаду спершу обіймав колишній офіцер російської армії, уродженець Москви Володимир Іванович Каншин (**мал. 3**). Народився 1899 р. в Москві. Походив із дворянського роду (батько був дворянином, поміщиком, депутатом Державної думи). Навчався в гімназії, упродовж 2 років слухав лекції в Московському інституті народного господарства імені Карла Маркса. Через складне матеріальне становище змушений був залишити навчання (до 1919 р. був на утриманні своїх батьків) і вступив у банно-пральний загін Робітничо-селянської Червоної армії. У 1920 р., приїхавши з представниками цього загону до Краснодару, В. Каншин звільнився та влаштувався на посаду чусоснабарма (надзвичайний уповноважений Ради робітничої та селянської оборони з постачання Червоної армії та флоту) – співробітником з виконання різного роду доручень. Звідти він був відряджений у продзагін однієї з дивізій 9-ї армії (станція Білоріченська) на ту ж посаду [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 11].

Мал. 3. Володимир Іванович Каншин
(фото із кримінальної справи, 1935 р.)

Перебуваючи в 1921 р. разом зі своїм загonom у Туапсе, В. Каншин дізнався, що в цьому містечку почало діяти Турецьке консульство, яке очолив Сабрі. Невдовзі В. Каншин відвідав консульство і, зустрівшись із Сабрі, запропонував послуги перекладача французької мови. Саме чудове знання французької (він також досконало знав турецьку, англійську та німецьку) дало змогу В. Каншину влаштуватися на роботу в консульстві [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 11–12; ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 886, арк. 74]. Повернувшись на Білоріченську станцію, він через 2–3 місяці був демобілізований і в травні-червні 1921 р., приїхавши до Туапсе, був призначений на посаду перекладача в Турецьке консульство [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 11–12].

На нашу думку, саме з цього часу В. Каншин розпочав співпрацю з ДПУ, ставши їхнім спеціальним співробітником, ймовірно як інформатор, бо після клопотання турецького консула Сабрі Каншина одразу демобілізували. До основних обов'язків В. Каншина входили канцелярська робота в консульстві та сприяння

якнайшвидшому просуванню ешелонів з радянською військовою допомогою Туреччині.

Через рік (листопад-грудень 1922 р.) представництво Турецького консульства в Туапсе переїхало до Новоросійська. У 1923 р. Сабрі виїхав до Туреччини, а новим консулом став Нурулах, при якому В. Каншин продовжував працювати як перекладач консульства. Свої функції він виконував фактично до закриття консульства Туреччини в Новоросійську (1925 р.). У 1925 р., отримавши рекомендаційного листа від нового глави консульської установи Сулеймане, був прийнятий на роботу до Турецького консульства в Одесі, яке там було відкрите в тому ж році. Працював секретарем до лютого 1935 р. і був звільнений у зв'язку з приїздом нового секретаря [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 16–17, 83–84].

Разом з В. Каншиним у консульстві працювали й інші секретарі: Тейфук-озе, Узен Мешет Медеїк, Тедефік-бей, Емді Ерер [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 14, 28, 32].

Відомі й імена деяких кур'єрів консульства: Кипчакли Ібрагім [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 14], Халіл Белял, Заде-Тейфік-Хуссейнов. Зокрема, Заде-Тейфік-Хуссейнов, який розпочав свою роботу в 1927 р., ймовірно, пропрацював до самого закриття консульства. Він приїхав до Росії в 1904 р. і служив у царському флоті. Упродовж 1918–1920 рр. – у лавах Червоної армії. Потім до 1927 р. працював у кооперації. У минулому був членом більшовицької партії і в 1921 р. пройшов добре відомий “процес чистки”. Цікаво, що інтелектуально Заде-Тейфік-Хуссейнов був слабозвинутим, російською мовою володів дуже погано, турецькою лише розмовляв, будучи неписьменним. Незважаючи на це, він користувався великою довірою у глав консульства, особливо в Рауфа-Хайрі-бея, перебуваючи в його особистому розпорядженні [ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 886, арк. 75].

Протягом грудня 1934 – березня 1938 р. кур'єром консульства (і за сумісництвом охоронцем) працював татарин, громадянин СРСР Халіл Белял (1890–1938 рр.). До 1930 р. він разом із родиною (дружина та четверо дітей) проживав у Бахчисараї, де займався галантерейною торгівлею (виготовлення східних хустин), але за довготривалу несплату податків був змушений продати частину своєї власності, сплативши величезний борг. З метою

полегшення матеріального становища його дружина Зеліха та діти, маючи турецьке громадянство, виїхали до Стамбула. Право на виїзд дружина дістала в Турецькому консульстві в Одесі.

У грудні 1930 р. Халіл також приїхав до Одеси, прагнучи отримати дозвіл на виїзд, але дістав відмову, оскільки був громадянином СРСР. Упродовж 5 місяців 1932 р. працював на кондитерській фабриці імені Рози Люксембург, потім 2 місяці 1933 р. – на консервній фабриці імені Ворошилова, а загалом упродовж 1930–1934 рр. займався кустарним виробництвом.

У 1934 р. його дружина надіслала листа до турецького консула в Одесі з проханням видати Халілові Беяллу візу на виїзд з СРСР до Туреччини. Однак у візі йому було знову відмовлено, проте консул запропонував роботу при консульстві. Х. Беял погодився і з грудня 1934 р. почав виконувати функції кур'єра [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 9–11].

Доправляючи кореспонденцію, він познайомився з іншими працівниками консульства – Іллею та Біаною Ічаджиками, на квартиру яких приносив турецькі газети, журнали та пакети.

Ілля Ісакович Ічаджик (1870/1–1942) був за національністю караїмом, уродженцем Одеси. Його батько був купцем II гільдії. Закінчивши Інститут комерційних наук, І. Ічаджик здобув спеціалізацію бухгалтера. Упродовж 1914–1918 рр. служив у царській армії в чині прапорщика. До 1920 р. був великим домовласником (мав будинок вартістю 80 тис. руб.), а потім змушений був жити фактично в орендованому житлі, оскільки більшовики провели “правильну” політику експропріації.

У консульстві працював викладачем російської та французької мов (навчав тогочасного секретаря консульства та дружину віцеконсула), а з березня 1938 р. – сторожем будівлі цього консульства [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 7–8, 184].

Його дружина – Біана Яківна Ічаджик (1889 – після 1959) також була караїмкою. Народилася в Керчі в родині робітників. Дістала домашню освіту та працювала в майстерні з різання бинтів, а згодом – машиністкою та займалася кустарництвом. За свідченням А. Штеймана (власника будинку на вулиці К. Маркса, 50/13, де спершу проживало подружжя Ічаджиків), до 1929–1930-х рр. (1933 р.) Б. Ічаджик мала власну майстерню з виготовлення вати та бинтів, але, найімовірніше, вона функціонувала

нелегально, бо з приходом правоохоронців дві її помічниці видавали себе за клієнток магазину.

З 1937 р. і до від'їзду керівного складу Турецького консульства в Одесі (березень 1938 р.) Б. Ічаджик працювала нянею дитини турецького консула Малкоса Алі-Різи. Дещо незвичним є те, що за свою роботу вона, з її слів, не отримувала зарплатню. Консул віддячував їй подарунками (серед яких, наприклад, були дитячі речі: в'язанка, пальто тощо), які вона продавала на базарі і з цього мала гроші [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 13, 19, 114, 121 зв., 132].

Отже, як бачимо, дипломатичний персонал одеського консульства складався суто з громадян Туреччини, які були кар'єрними дипломатами. Серед представників адміністративно-технічного персоналу були як громадяни Туреччини, так і радянської України, а обслуговувальний персонал складався з місцевих мешканців.

Діяльність Турецького консульства в Одесі

Турецьке консульство в Одесі насамперед сприяло розвитку торговельно-економічних відносин між Туреччиною та УСРР, які протягом 1920-х рр. були вельми інтенсивними. У своїх інтерв'ю радянській пресі 4 червня 1925 р. перший генеральний консул Мюніф-бей зазначав, що “головним завданням організації в Одесі турецького консульства є зміцнення та розвиток торговельних відносин між Туреччиною та СРСР” [Турецкое консульство в Одессе 1925; Турция стремится к укреплению торговой связи с СССР 1925].

Українські офіційні кола надали турецьким купцям право вільного в'їзду в Україну в будь-який час і ведення комерційних операцій на великих ярмарках. Турецькі судна могли заходити в українські чорноморські та азовські порти без спеціальних віз радянських представників у Туреччині. Саме через українські порти проходила значна частина турецького експорту до СРСР.

У 1924 р. в Україні почало функціонувати Харківське відділення Російсько-східної торговельної палати. 18 грудня 1924 р. в Одесі відбулося урочисте відкриття Одеського відділення Російсько-східної торговельної палати. На відкритті були присутні усі іноземні консули, що перебували в Одесі, та представники

радянських, господарчих і професійних організацій. Головним завданням одеського відділення було налагодження торговельних зв'язків із приморськими містами Туреччини, Сирії, Палестини, Греції та Єгипту [Открытие отделения Российско-восточной торговой палаты; Торговля с Востоком 1924].

За ініціативою уряду в 1925 р. Харківське відділення було реорганізоване в самостійну Українсько-Східну торговельну палату з філіями в Києві та Одесі, що сприяло активізації зовнішньоторговельної діяльності різних українських організацій. 25 листопада 1925 р. Одеське відділення відвідала турецька делегація на чолі з міністром землеробства Сабрі-беєм і в супроводі генконсула Мюніфа-бея та віцеконсула Дервіша-бея. Міністр відзначив високі показники торговельної співпраці та підтримку палатою турецьких купців. У відповідь голова Одеського відділення Гольденберг висловив побажання, щоб “дружні відносини з турецькими торгівельними колами отримали найбільш широкий розвиток і турецьке купецтво без будь-яких коливань з усіма своїми потребами зверталось до палати” [Vovchuk 2023a, 172–173].

Гольденберг регулярно зустрічався з турецьким генконсулом для обговорення питань торгівлі. Наприклад, одеська газета “Известия” 29 грудня 1925 р. повідомляла про таку зустріч, де обговорювалися питання “пов’язані з участю східних купців у майбутньому київському контрактному ярмарку”, а також “питання про упорядкування торгівлі безліцензійними товарами, що привозилися з Туреччини”. Кореспондент зазначав, що з усіх питань “було досягнуто повної одноголосності думок” [Представители отделения Восточной палаты у турецкого консула 1925]. Отже, бачимо, що торговельна палата виконувала важливу організаційну роль у становленні та поживленні українсько-турецької торгівлі.

За даними Наркомторгу УСРР, Туреччина на той час була головним торговим партнером України: у 1926–1927 рр. частка зовнішньої торгівлі України з Туреччиною становила 45 % від зовнішньої торгівлі України. Згідно зі статистичними даними Головного митного управління СРСР, у цей же період частка України становила близько 35 % загального експорту СРСР до Туреччини [Nesuk, Ksiondzyk 1996, 212–213]. Україна експортувала до Туреччини пшеницю, цукор, деревину, вугілля, а також

різні промислові товари. Туреччина експортувала до України свою традиційну продукцію: тютюн, бавовну, родзинки, фундук, цитрусові [Tchernikov 2003, 310].

Важливим напрямком діяльності консульства був захист прав та інтересів турецьких громадян, які проживали в межах консульського округу.

Як і більшість тогочасних іноземних дипломатичних представників, що діяли в радянській Україні, турецькі консули здійснювали інформаційну діяльність, висвітлюючи внутрішню ситуацію як у самому консульському окрузі, так і за його межами. У своїх звітах до турецького уряду консули надавали інформацію щодо діяльності Одеського порту, де особлива увага приділялася кількості прибулих іноземних кораблів, розвитку важкої, харчової промисловості, сільськогосподарської діяльності. Також цікавилися ситуацією на селі, особливо упродовж 1932–33 рр. [Vovchuk 2023a, 173].

Були присутні турецькі консули і на різного роду урочистих заходах. Зокрема, 19 вересня 1925 р. загін кораблів Чорноморського флоту у складі міноносців “Петровський” і “Незаможник” прибули з візитом дружби до Стамбула. А в листопаді 1926 р. з візитом у відповідь в Одесу на турецькому крейсері “Гамідіє” прибув міністр закордонних справ Туреччини Тевфік Рюшту-бей [Резников 2014, 281].

У липні 1933 р. СРСР відвідала турецька спортивна делегація на чолі з главою стамбульського бюро Народної республіканської партії Джемдетом Керимом. З метою встановлення спортивних контактів і запозичення досвіду роботи з молоддю делегація відвідала Одесу, Москву, Харків, Ростов-на-Дону, Київ [Резников 2014, 282]. Серед учасників прийняття делегації в Одесі був і турецький консул.

Активну участь дипломатичний корпус Туреччини брав і в налагодженні культурного співробітництва. Зокрема, важливу роль у розвитку українсько-турецьких відносин відіграла заснована в січні 1926 р. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС), діяльність якої зосереджувалася на політико-економічному та історико-етнологічному напрямках. У товаристві діяла турецька секція, яка займалася турецькою проблематикою та популяризувала вивчення турецької мови на курсах у Харкові,

Одесі та Києві [Vovchuk 2023a, 173]. У березні 1926 р. в Одесі було організовано Одеську філію ВУНАС, і вже на першому робочому засіданні Одеської філії (4 квітня 1926 року) були присутні як почесні гості турецький консул Мюніф-бей і його колега німецький консул Дінстман [Урсу, Музичко 2003, 106]. Надалі Турецьке консульство сприяло в налагодженні українсько-турецьких культурних і наукових зв'язків.

Особливий інтерес турецького суспільства викликали радянський театр і мистецтво. У серпні 1925 р. до СРСР завітав реформатор турецького театру та кінорежисер Ертугрул Мухсін-бей. Під час цієї поїздки митець, імовірно, відвідав і Одеську кіностудію, робота якої була відому усьому світові. Як наслідок, у 1926 р. за сприяння віцеконсула Зеккі Джаміля-бея на Одеській кіностудії Мухсін-бей за фінансування Туреччини зняв художній фільм “Спартак”, а в 1927 р. – фільм “Тамілла”.

Маємо інформацію і про цінні подарунки творів мистецтва Одеському художньому музею. До сьогодні в музеї зберігається портрет Льва Толстого (1900) портретиста Івана Казакова, що був подарований турецьким консулом Фуатом Іззетом-беєм у 1932 р. [Vovchuk 2023a, 173].

Отже, попри те що консульство робило акцент на розвитку торговельно-економічних відносин між УСРР та Туреччиною, дипломати сумлінно виконували роботу із захисту турецьких громадян, проводили інформаційно-аналітичну роботу, сприяли активізації зв'язків між країнами у культурній і науковій сферах.

Дружба дружбою, а ворогів ніхто не скасовував

Незважаючи на позитивну динаміку у відносинах СРСР та Туреччини, працівників Турецького консульства в Одесі не оминула доля “ворога”, “небезпечного партнера, що може зашкодити радянському звірові”, вони, так само як і інші дипломати іноземних держав, перебували під пильним оком радянської контррозвідки. Чекісти організували як зовнішнє, так і внутрішнє (агентурне) спостереження за діяльністю консульства та його мешканцями. До кола завербованої агентури увійшли як працівники консульства – переважно це були наймані радянські громадяни, – так і особи, які контактували з дипломатами.

Не завжди вербування було вдалим чи результативним. Зокрема, у 1934 р. Одеським ОДПУ було завербовано Поліну Василівну Фельдман-Броун, яка дістала агентурне псевдо “Переводчик”. Ще в 1927 р., добре володіючи англійською та французькою мовами, вона познайомилася із секретарем Японського консульства в Одесі Ясуцуго Готто і турецьким консулом Фаудою. Ті найняли П. Фельдман-Бройн як викладачку російської мови. Згодом, у 1931 р., вона познайомилася з турецьким консулом Хайрі, а потім і з новоприбулим Зеккі-беєм.

Звісно, маючи такі зв'язки, П. Фельдман-Бройн відразу потрапила в поле зору української контррозвідки і протягом 1927–1934 рр. була фігуранткою оперативної розробки під кодовою назвою “Гарем” (агентурна справа щодо роботи турецької розвідки в УСРР і безпосередньо Турецького консульства в Одесі). Найімовірніше, чекісти назбирали протягом 7 років достатньо матеріалу для шантажування П. Фельдман-Броун і вирішили її завербувати з метою розробки турецького віцеконсула Зеккі-бея та його оточення. У її справі зазначено, що “на вербування Фельдман пішла неохоче й надалі жодних матеріалів на Зеккі-Бея та його зв'язки не надавала” [ГДА СБУ, ф. 1, оп. 1, спр. 724, арк. 192]. Отже, зазначене вербування не виправдало себе.

Не виправдав себе як інформатор і Володимир Каншин, який одразу після звільнення з Турецького консульства став фігурантом оперативної розробки “Гарем” і був звинувачений у шпигунській діяльності та поширенні антирадянської агітації. 25 березня 1935 р. щодо нього розпочалося слідство, яке тривало понад 6 місяців. Допити проводив начальник 2-го відділу ОВ УДБ Одеського облуправління НКВС Фролов [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 11, 143].

Серед підозрюваних були і друзі та знайомі Каншина, які нібито працювали на нього, надаючи йому стратегічно важливу інформацію: художники П. Ф. Семенов, Д. Є. Дем'яненко, А. Є. Муров, артистка кіно, співмешканка турецького віцеконсула Субхі Хаїра-бея В. М. Салтикова-Добіна [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 60, 71, 74, 105], актор С. П. Голіцин, який з 1932 р. начебто був залучений Каншиним для шпигунської роботи на користь польської розвідки [ДАМО, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 1219, арк. 39; Піскурьов, Черницький 2009, 85], та інші. Отже, виходить,

що В. І. Каншин був потрійним агентом, який працював на СРСР, Туреччину та Польщу.

Однак у реаліях тогочасного життя В. Каншин жодного стосунку до всього цього не мав. Матеріали його слідчої справи свідчать про те, що він, найімовірніше, займався спекуляцією та нелегальною торгівлею. По-перше, перепродавав різні продукти, які отримував через “Інснаб” і “Торгсін”. Особливо така активність спостерігається в 1933 р. По-друге, він займався валютними операціями, мав долари, неодноразово цікавився курсом золотого рубля, турецької ліри. Цим пояснюється і велика кількість зв’язків, які він мав у місті та за його межами, присутність на різного роду вечорах, вечерях і концертах, які організовувалися на квартирах Григор’єва, Семенова й ін., де В. Каншин і знайомився з одеською богемою [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 104, 113].

Під час обшуку квартири В. Каншина в нього знайшли 132 незаповнені бланки зі штампом і печаткою Турецького консульства в Одесі, які, як він потім пояснював, потрібні були йому для подальшого проживання в “жилкопі” (аби його не виселили, після звільнення він видавав себе за працівника консульства), а також для оформлення відряджень до Москви, куди він планував виїхати для влаштування на службу. Проте, на нашу думку, ці бланки він використовував в операціях незаконної торгівлі та контрабанди (наприклад, у 1933 р. В. Каншин з турецьким купцем аеропланом літав у Москву) [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 39–40, 107].

17 червня 1935 р. В. Каншина звинуватили у шпигунській діяльності, зберіганні незаповнених консульських документів, які начебто мав намір використати з провокаційною метою. Бувши секретним співробітником, не повідомляв про проведення консульством (за його безпосередньої участі) розвідувальної роботи. Водночас надавав малоцінні матеріали щодо діяльності Турецького консульства в Одесі.

На підставі постанови ЦВК СРСР від 1 липня 1934 р. слідчу справа В. Каншина було направлено на розгляд Особливої наради при НКВС із клопотанням про застосування до звинуваченого В. І. Каншина покарання – ув’язнення в концтаборі строком на 5 років. 25 липня 1935 р. йому присудили 3 роки виправних трудових таборів [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282, арк. 90–91, 146].

З ім'ям В. Каншина переплітається доля агентки радянських спецслужб із псевдо “Александрова”. Кіра Іустинівна Гродницька (1911–1937) наприкінці 1920-х років намагалася знайти себе в кіномистецтві. Через В. Каншина вона познайомилася на одній з вечірок із турецьким віцеконсулом Зеккі-беєм, і вони стали коханцями. На нашу думку, саме тоді вона потрапила в поле зору українських контррозвідників і була завербована як агентка. Пізніше розповідали, що молода акторка намагалася вийти заміж за віцеконсула і виїхати до Туреччини, але несподівана висилка останнього не дала довести справу до весілля. Оскільки після закриття консульств більшість малоцінної агентури радянською контррозвідкою знищувалася, то така доля не минула й агента “Александрову”. 27 серпня 1937 р. Кіра Гродницька була заарештована, звинувачена у шпигунстві як “зв'язківець турецького віце-консула, який працював на німецьку та польську розвідки” і 4 грудня засуджена до розстрілу. Розстріляна наступного дня – 5 грудня 1937 р. [ГДА СБУ, ф. п. № 19340; ДАМО, ф. Р-5859, оп. 2, спр. 1219, арк. 93; Піскурьов, Черницький 2009, 91].

У 1938 р. “каральний меч революції” дістав і працівника Турецького консульства Халіла Беяля, який також співпрацював із радянськими спецслужбами. На допиті 8 вересня 1938 р. (добре відомими методами) він зізнався, що за дорученням консула Малькоса Алі-Різи та віцеконсулів Сарпера Селіма і Зеккі-бея здійснював збір інформації щодо економічного (стан колгоспів, кількість дворів у колгоспі, наявність підприємств), політичного та військового (наявність військових частин Одеського гарнізону тощо) життя в місті та області.

Для збирання інформації Халіл Беял задіяв іранців Абаса і Маєда (проживали на Малому Фонтані), з якими познайомився в ресторані. В одній із бесід Халіл дізнався, що вони мають намір виїхати до Туреччини. Скориставшись ситуацією, він пообіцяв чоловікам допомогти з цим, а вони за це мали збирати інформацію економічного та політичного характеру. За сумлінне ведення інформаційної діяльності Халіл, окрім окладу (200 крб на місяць), отримував від Зеккі-бея ще й винагороду в розмірі від 100 до 300 крб [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 15, 23, 36, 44].

Під час допиту Халіла Беяля запитали, коли саме він почав вести шпигунську діяльність на користь турецького уряду. Точної

відповіді Халіл дати не зміг, бо навряд чи збір інформації в консульському окрузі він кваліфікував як “небезпечні дії” проти своєї країни. Також вказувалося, що по розвідроботі Турецьке консульство в Одесі було пов’язане з Турецьким посольством у Москві [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 23; ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 260, арк. 184].

Спершу Халіл Белял зазначав, що він на добровільній основі виконував покладені на нього функції (збір інформації, доправлення секретних матеріалів на квартиру І. Ічалджика), але потім повідомив, що через страх за життя його рідних, які тоді проживали у Стамбулі, він погодився співпрацювати з турецьким консулом і його помічником [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 24].

У лютому 1938 р. Халіл Белял дав згоду органам НКВС на секретну співпрацю проти Турецького консульства в Одесі. Проте перед від’їздом турецького консула Малькоса з СРСР він розповів йому про свою співпрацю з НКВС, на що консул повідомив, щоб Халіл протягом певного часу дотримувався максимальної конспірації, а надалі працював через І. Ічалджика, дотримуючись вказівок співробітників Турецького посольства в Москві, які й мали повідомити про відновлення розвідувальної діяльності [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 38–39].

Після ліквідації консульства Халіл Белял виїхав до Баку з метою влаштуватися там на роботу до консульства Туреччини. Але чекісти вважали, що це було просто інсценування з метою відвернення уваги радянських спецслужб він справжніх його завдань. Найімовірніше, Халілу було відмовлено в новій роботі. Однак його повернення в Одесу було розцінене як важлива місія. Халіл мав залишатися жити в місті, бо через деякий час, як йому по секрету повідомив консул Малькос, тут мало відкритися Турецьке продовольче представництво, при якому він мав працювати і за можливості продовжити шпигунську діяльність [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 40–41].

Цікаво, що коли в червні 1938 р. турецький посол Туба Кеміль прибув до Одеси з метою оглянути залишені у приміщенні колишнього Турецького консульства речі, то цей жест був розцінений лише як привід потрапити до будівлі (ключі Малькос перед від’їздом здав місцевому агенту Наркомвідділу), де нібито була

захована зібрана Халілом секретна інформація проти СРСР. 4 листопада 1938 р. Халіл Белял був розстріляний як турецький шпигун [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 45; спр. 9282, арк. 23].

18 жовтня 1938 р. на підставі свідчень Халіла Беляла був заарештований “агент турецької розвідки” Ілля Ічаджик. Періодичне відвідування представниками консульства помешкання І. Ічаджика стало приводом до розгляду його і дружини поплічниками у сприянні шпигунській діяльності на користь Туреччини [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376, арк. 13–14]. Водночас, згідно з пізнішими свідченнями знайомих і сусідів по будинку, родина Ічаджиків не займалася антирадянською діяльністю [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 22, 120, 124, 126, 128, 134, 136]. Однак унаслідок “правильно” проведеного допиту І. Ічаджик посвідчив, що він 3–5 разів на місяць передавав турецькому консулу в Одесі секретні дані щодо конструкції літаків, розташування аеродромів, військових частин та ін. [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 184].

2 січня 1939 р. Біана Ічаджик була також заарештована Аджарським НКВС за спробу проникнути о 2-й годині ночі до Турецького консульства в Батумі. Для слідчих дій її було етаповано до Одеси. Під час допиту вона пояснила, що, приїхавши до Батумі, хотіла просити турецького консула через Москву посприяти звільненню її чоловіка та прилаштувати їх обох при Турецькому консульстві в Батумі [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 113]. Надалі її запитували про зв'язки з А. В. Кіскачі (власник ювелірного магазину, працював у комісійному магазині), якого також підозрювали в шпигунстві через Біану. Б. Ічаджик зазначила, що вона неодноразово приносила йому старі речі для продажу. Одного разу віднести старі речі її попросила дружина секретаря Турецького консульства. За її показаннями, А. Кіскачі особисто запрошував І. Ічаджика приносити старі речі [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 118]. Зважаючи на це, найімовірніше, подружжя Ічаджиків також займалося нелегальною торгівлею і було в цьому разі пов'язане з В. Каншиним. Не відкидаємо й того факту, що сам турецький консул і віцеконсул могли бути задіяні у спекулятивній торгівлі, що неодноразово відзначалося радянськими спецслужбами.

19 лютого 1940 р. Особлива нарада при НКВС СРСР засудила подружжя Ічаджиків до 5 років вислання до Якутії. 18 листопада 1942 р. 73-річний Ілля Ічаджик помер від запалення легень, а Б. Ічаджик у 1944 р. повернулася до Одеси. 15 серпня 1958 р. вона звернулася до Одеської обласної прокуратури із заявою реабілітувати її та чоловіка і в 1959 р. домоглася повної їхньої реабілітації [ДАОО, ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149, арк. 192–193, 196–197, 229–231].

Висновки

Підписаний 2 січня 1922 р. українсько-турецький договір “Про дружбу та братерство” став основою розвитку подальших зв’язків між країнами. Важливим кроком на шляху до укладання договору було підписання між УСРР і Туреччиною 17 вересня 1921 р. конвенції “Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих”. Після низки зустрічей між представниками обох сторін було погоджено, що саме Одеса стане пунктом повернення громадян. У результаті в 1922 р. в Одесі було створено Репатріаційну місію Туреччини, яка складалася з двох осіб: уповноваженого представника Лютфі-Ікрі та секретаря Ізмаїла Шарат-Едіна. У документах ГДА СБУ місія згадується як консульство Туреччини, однак воно було відкрите в Одесі лише на початку червня 1925 р. Турецьке консульство очолив Мюніфбей, який прибув до України 4 червня 1925 р. Діючи в Одесі, консульство Туреччини з моменту свого становлення сприяло розвитку торговельно-економічних, культурних і наукових відносин між Туреччиною та УСРР/УРСР. Але, незважаючи на постійно підкреслювану дружність у відносинах між СРСР та Туреччиною, Турецьке консульство та його працівники опинилися під пильним наглядом радянських спецслужб, які будь-які дії представників консульства розцінювали як шпигунські. Для повної результативності спецслужби завербували представників як серед працівників консульства, так і осіб, які контактували з консулом. А після закриття консульства розпочали процес їхньої “зачистки”.

Наразі залишається відкритим питання, чи вели працівники Турецького консульства розвідувальну діяльність, чи були вони серед організаторів турецької розвідки. Досліджені нами слідчі

справи свідчать про те, що така ймовірність існує. Але ми чудово розуміємо, що вправність радянських чекістів у здобутті потрібної їм інформації виправдовувала усі можливі фізичні тортури. Водночас ми не можемо бути повністю впевненими, що цього не було, адже кожне іноземне дипломатичне представництво, реалізуючи інформаційну діяльність, могло здійснювати розвідувальну роботу з метою більш ґрунтовного розуміння реального стану в країні перебування. Серед основних причин, які б могли сприяти створенню турецьким урядом шпигунської мережі на території радянської України, були підготовка та проведення повстання у Вірменії з метою відриву цієї країни від СРСР. Але натомість ця версія активно просувала радянська контррозвідка.

Отже, сьогодні ми маємо більше питань, аніж відповідей щодо діяльності Турецького консульства в Одесі упродовж 1925–1938 рр. Сподіваємося, що це наукове дослідження стане першою цеглиною у висвітленні ключових аспектів цього питання.

ДЖЕРЕЛА

В Одесі організовано Турецьке консульство // **Червона Армія (Харків)**. 1925. 05 червня (№ 1233). С. 1.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ), ф. 1, оп. 1, спр. 724.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ), ф. 1, оп. 1, спр. 886.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ), ф. 13, оп. 1, спр. 426.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Київ), ф. 16, оп. 1, спр. 260.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (м. Одеса), ф. п., спр. 19340-п (Гродницькая К. И.).

Державний архів Миколаївської області (м. Миколаїв), ф. Р-5859, оп. 2, спр. 1219.

Державний архів Одеської області (м. Одеса), ф. Р-8065, оп. 2, спр. 3149.

Державний архів Одеської області (м. Одеса), ф. Р-8065, оп. 2, спр. 9282.

Державний архів Одеської області (м. Одеса), ф. Р-8065, оп. 2, спр. 12376.

Открытие отделения Российско-Восточной торговой палаты // **Украинский экономист (Харьков)**. 1924. 19 декабря (№ 67 (296)).

Представители отделения Восточной палаты у турецкого консула // **Известия (Одесса)**. 1925. 29 декабря (№ 1821).

Торговля с Востоком // **Коммунист (Харьков)**. 1924. 19 декабря (№ 291).

Турецкое консульство в Одессе // **Красное знамя (Чернигов)**. 1925. 07 июня (№ 127).

Турция стремится к укреплению торговой связи с СССР // **Кочегарка (Артемовск)**. 1925. 05 июня (№ 126).

Центральный державний архів вищих органів влади та управління в м. Києві, ф. 4, оп. 1, спр. 81.

Центральный державний архів вищих органів влади та управління в м. Києві, ф. 4, оп. 1, спр. 86.

Центральный державний архів вищих органів влади та управління в м. Києві, ф. 4, оп. 1, спр. 628.

Центральный державний архів вищих органів влади та управління в м. Києві, ф. 4, оп. 1, спр. 680.

ЛІТЕРАТУРА

Вовчук Л. А. Турецьке консульство в Одесі (1922–1938 рр.) // **XXV Сходознавчі читання А. Кримського: Матеріали міжнародної наукової конференції, 10 листопада 2022 р.** Київ – Львів – Торунь, 2022.

Матяш І. **Іноземні представництва в Радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця.** Київ, 2020.

Мхитарян Н. І. До 90-річчя українсько-турецького Договору про дружбу і братерство від 2 січня 1922 року // **Сходознавство**. 2012. № 59.

Одеса. Вулиця Гоголя, 19 / Сабанєєв міст (10.08.2016) // **PhotoBuildings: Архітектурна фотобаз**. URL: <https://photobuildings.com/photo/55936/>

Піскурьов С. Є., Черницький В. Б. Репресії проти театральних діячів провінції у 30-ті роки ХХ ст. // **Гілея**. 2009. Вип. 24.

Резников А. Б. Советско-турецкие культурные и научные связи в 1920–1930-е гг. // **Теория и практика общественного развития. История**. 2014. № 1.

Урсу Д. П., Музичко О. Є. Етапи та особливості розвитку сходознавства в Одесі у середині XIX–XX століттях // **Східний світ**. 2003. № 2–3.

Kaygusuz C., Rijov I. Основные причины процесса трансформации турецко-советских дипломатических отношений 1936–1946 гг. // **Journal of Turkish History Researches**. 2017. № 2.

Kupchik O. 1920'lerin Başında Türkiye'deki Sovyet-Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSC) // **Karadeniz Araştırmaları**. 2011. Vol. 31.

Nesuk M., Ksiondzyk N. Ukraine in Turkish Foreign Policy // **Ukrainian Statehood in the Twentieth Century: Historical and Political Analysis**. Kyiv, 1996.

“Rauf Selim Sarper” // **Biyografya.beta**. URL: <https://www.biyografya.com/biyografi/11423> (дата звернення: 20.01.2023).

“Sarper Selim. Diplomat und Politiker” // **Munzinger Online/Personen**. URL: <http://www.munzinger.de/document/00000003906> (дата звернення: 20.01.2023).

Selim R. Sarper'in Özgeçmişi // **Türkiye Cumhuriyeti. Dışişleri Bakanlığı**. URL: https://www.mfa.gov.tr/sayin_-selim-r_-sarper_in-ozgecmisi.tr.mfa (дата звернення: 20.01.2023).

Sen C. **Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri (1923–1953)**. Master thesis. Isparta, 2006.

Tchernikov I. Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye-Ukrayna İlişkileri (1918–1938) // **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. 2003. № 19.

Tuncel T. K., Aydingün A. Turkish-Ukrainian relations throughout history: continuities and strategic requirements // **AVİM Conference Book**. 2018. № 22.

Vovchuk L. Foreign consulates in Odesa (1920s–1930s) // **Емінак**. 2023a. № 1 (41).

Vovchuk L. Diplomatic corps of German consulates in Soviet Ukraine (1922–1938) // **Przegląd Nauk Historycznych**. 2023b. № 1.

Zalyaev R. Relations between the Republic of Turkey and the Soviet Russia in the field of culture, science and aviation during Atatürk's era // **Turkish foreign policy during Atatürk's era 1920–1938: Caucasia, Balkans, Middle East from political, economic, social and cultural aspects**. Istanbul, 2021.

REFERENCES

Vovchuk L. A. (2022), “Turetske konsulstvo v Odesi (1922–1938 rr.)”, in *XXV Skhodoznavchi chytannia A. Krymskoho*, Liha-Pres, Kyiv, Lviv and Torun’, pp. 151–54. (in Ukrainian).

Matiash I. (2020), *Inozemni predstavnytstva v Radianskii Ukraini (1919–1991): protystoiannia i spivpratsia*, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv. (In Ukrainian).

Mkhytarian N. I. (2012), “Do 90-richchia ukrainsko-turetskoho Dohovoru pro druzhbu i braterstvo vid 2 sichnia 1922 roku”, *Shodoznavstvo*, Vol. 59, pp. 148–63. (In Ukrainian).

“Odesa. Vulytsia Hoholia, 19 / Sabanieiev mist” (10.08.2016) // *PhotoBuildings: Arkhitekturna foto baza*. URL: <https://photobuildings.com/photo/55936/> (accessed 20 January 2023). (In Ukrainian).

Piskurov S. Ye. and Chernytskyi V. B. (2009), “Represii proty teatralnykh diiachiv provintsii u 30-ti roky XX st.”, *Hileia*, No. 24, pp. 73–97. (In Russian).

Reznikov A. B. (2014), “Sovetsko-turetskie i kulturnie nauchnie svyazi v 1920–30-e gg.”, *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya. Istoriya*, No. 1, pp. 279–86. (In Russian).

Ursu D. P. and Muzychko O. Ie. (2003), “Etapy ta osoblyvosti rozvytku skhodoznavstva v Odesi u seredyni XIX–XX stolittiakh”, *Shidnij svit*, No. 2–3, pp. 92–118. (In Ukrainian).

Kaygusuz C. and Rijov I. (2017), “Osnovnyye prichiny protsessa transformatsii turetsko-sovetskikh diplomatskikh otnosheniy 1936–1946 gg.”, *Journal of Turkish History Researches*, No. 2, pp. 109–28. (In Russian).

Kupchik Oleg (2011), “1920’lerin Başında Türkiye’deki Sovyet-Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSC)”, *Karadeniz Araştırmaları*, No. 31, pp. 87–8. (In Turkish).

Nesuk M. and Ksionczyk N. (1996), “Ukraine in Turkish Foreign Policy”, in *Ukrainian Statehood in the Twentieth Century: Historical and Political Analysis*, Political Thought, Kyiv, pp. 207–18.

“Rauf Selim Sarper” (N.r), // *Biyografya.beta*. URL: <https://www.biyografya.com/biyografi/11423> (accessed 20 January 2023). (In Turkish).

“Sarper Selim. Diplomat und Politiker” (N.r), *Munzinger Online/Personen*. URL: <http://www.munzinger.de/document/00000003906> (accessed 20 January 2023). (In Turkish).

“Selim R. Sarper’in Özgeçmişi” (N.r), *Türkiye Cumhuriyeti. Dışişleri Bakanlığı*. URL: https://www.mfa.gov.tr/sayin_-selim-r_-sarper_in-ozgecmisi.tr.mfa (accessed 20 January 2023). (In Turkish).

Sen C. (2006), *Stalin Dönemi Türk-Sovyet ilişkileri (1923–1953)*, Master thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. (In Turkish).

Tchernikov I. (2003), “Mustafa Kemal Atatürk and Turkish-Ukrainian Relations (1918–1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* (Ankara), Cilt: XIX (Mart 2003), Sayı: 55, pp. 305–15.

Tuncel T. K. and Aydingün A. (2018), “Turkish-Ukrainian relations throughout history: continuities and strategic requirements”, *AVİM Conference Book*, No. 22, pp. 13–34.

Vovchuk L. (2023a), “Foreign consulates in Odesa (1920s–1930s)”, *Eminak*, No. 1 (41), pp. 160–80. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.1\(41\).628](https://doi.org/10.33782/eminak2023.1(41).628)

Vovchuk L. (2023b), “Diplomatic corps of German consulates in Soviet Ukraine (1922–1938)”, *Przegląd Nauk Historycznych*, No. 1, pp. 205–29. DOI: <https://doi.org/10.18778/1644-857X.22.01.08>

Zalyaev R. (2021), “Relations between the Republic of Turkey and the Soviet Russia in the field of culture, science and aviation during Atatürk’s era”, in *Turkish foreign policy during Atatürk’s era 1920–1938: Caucasus, Balkans, Middle East from political, economic, social and cultural aspects*, Istanbul University Press, Istanbul, 2021. DOI: 10.26650/B/AA09.2021.009.06

Л. А. Вовчук

ТУРЕЦЬКЕ КОНСУЛЬСТВО В ОДЕСІ (1925–1938 рр.)

Стаття присвячена висвітленню діяльності Турецького консульства в Одесі упродовж 1925–1938 рр. Вона є першою спробою висвітлити ключові аспекти даної тематики, оскільки на сьогоднішній день не має жодної такої праці. Українсько-турецькі відносини мають давню та багатомірну історію. Вони мали як злети, так і падіння. Туреччина була однією з перших держав, які визнали Українську Народну Республіку та встановила з нею дипломатичні відносини. Туреччина була й серед перших, хто виявив бажання у підписанні “Договору про дружбу та братерство” з радянською Україною, який став основою активізації дипломатичних, торговельно-економічних, культурних і наукових зв’язків між країнами. У 1925 р. уряд Туреччини, враховуючи стратегічність міста Одеси, відкриває тут своє консульство, яке знаходилося у будинку

родини Толстих (вулиця Гоголя, 19). Консульський персонал одеського консульства складався винятково з громадян Туреччини, які були кар'єрними дипломатами, представниками адміністративно-технічного персоналу були як громадяни Туреччини, так і радянської України; обслуговуючий персонал складався фактично з мешканців міста. Однак, незважаючи на постійно підкреслену дружність у відносинах між СРСР та Туреччиною, Турецьке консульство та його працівники опинилися під пильним наглядом радянських спецслужб, які будь-які дії представників цієї консульської установи розцінювали як шпигунські. Для повної результативності спецслужбами було завербовано представників як серед працівників консульства, так і осіб, які контактували з консулом. Починаючи з 1935 р., а особливо після закриття консульства у 1938 р., розпочався процес “зачистки” радянської агентури. Серед таких були секретар консульства Володимир Каншин, викладачка Поліна Фельдман-Броун, кур'єр Халіл Беял, подружжя Ілля та Біана Ічаджик, акторка Кіра Гродницька. Усі вони були пов'язані з персоналом турецького консульства: працювали в консульстві, мали дружні, і навіть інтимні, зв'язки з дипломатами, виконували дрібні доручення тощо. У результаті репресій усі можливі зв'язки консулів були фактично ліквідовані.

Ключові слова: консульство, консул, Туреччина, Одеса, агентура, спецслужби, контррозвідка

Стаття надійшла до редакції 15.02.2023